

Trudności wychowawcze dzieci w obiektywie rodziny migracyjnej

Educational difficulties of children through the lens of a migrant family

DOI 10.25951/9544

Wstęp

Negatywne zachowania dzieci, będące przejawem nieprawidłowego funkcjonowania społecznego, mogą mieć zróżnicowane podłoże rodzinne, związane m.in. z: niedostateczną akceptacją dziecka przez rodziców (Kurdek, Fine 1994), niewystarczającą kontrolą rodzicielską (Matza, Kupersmidt, Glenn 2001) czy niższym poziomem jakości małżeństwa rodziców (Henderson, Sayger, Horne 2003; Rostowski 1987). Wymienione przyczyny oddziałują na zachowanie dzieci w różnych środowiskach, sprawiając, że może być ono właściwe, tym samym nie sprawiające trudności wychowawczych bądź nieprawidłowe, a więc niezgodne z celem wychowania.

Jednym z pierwszych i najbliższych dziecku środowisk, w którym trudności wychowawcze mogą mieć miejsce, jest środowisko rodzinne. Interesujące zatem wydaje się, jakie są zachowania dzieci z rodzin migracyjnych w środowisku rodzinnym w czasach, gdy niejednokrotnie migracje zarobkowe rodziców są remedium na doświadczany kryzys ekonomiczny i stanowią jedyne źródło utrzymania rodziny? Niniejszy tekst będzie próbą odpowiedzi na to pytanie.

Materiał i metody

Badania przeprowadzono wśród 187 dzieci, których rodzice podejmowali pracę zarobkową poza granicami kraju będącego członkiem Unii Europejskiej. Respondenci byli uczniami kieleckich szkół podstawo-

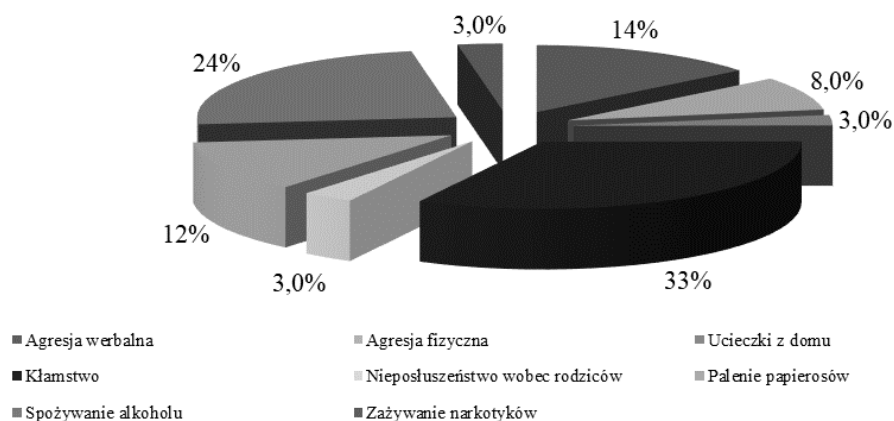
wych. W badaniach uczestniczyło również 158 rodziców i 29 opiekunów oraz 87 wychowawców klas, do których uczęszczały badane dzieci.

Koncentrując się na szczegółowej analizie społecznego funkcjonowania dzieci z rodzin migracyjnych, w prowadzonym postępowaniu badawczym posłużono się metodą sondażu diagnostycznego oraz metodą indywidualnych przypadków. Kwestionariusze ankiety wykorzystane podczas badań były autorstwa autorki tekstu. Zostały skonstruowane w postaci zweryfikowanych zestawów pytań skategoryzowanych i problemowych.

Wyniki badań

Na podstawie rezultatów badań można stwierdzić, że dzieci z rodzin czasowo niepełnych na skutek migracji zarobkowej matki, ojca, jak i obojga rodziców, przejawiają różnorodne trudności wychowawcze w środowisku rodzinnym.

Najczęstszym rodzajem zaburzenia występującym w zachowaniach dzieci było kłamstwo (wyk. 1), które zadeklarowało 117 badanych (tj. 62,6% ogółu). Kłamstwo, będące twierdzeniem niezgodnym z prawdą (Kupisiewicz C., Kupisiewicz M. 2009), często przez młodych ludzi uważane jest za wyjście z wielu niesprzyjających sytuacji. Przy czym jedno kłamstwo najczęściej rodzi drugie, tym samym sprawiając, że człowiek zaczyna świadomie wprowadzać inne osoby w błąd z przyzwyczajenia. Powodów, dla których młodzi ludzie mogą oszukiwać jest wiele, chociażby dla czerpania zysku czy ukrycia prawdy, a tym samym oddalenia kary za określone przewinienie.

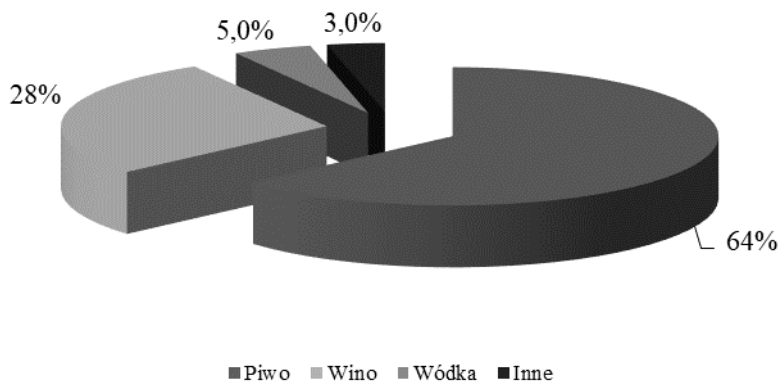
Wykres 1. Zaburzenia przejawiane przez dzieci w środowisku rodzinnym (N = 356)*

* Suma wszystkich zaburzeń przejawianych przez dzieci. Badane dzieci przejawiały więcej niż jeden rodzaj zaburzenia

Źródło: badania własne.

Spożywanie alkoholu to kolejny rodzaj trudności wychowawczych, przejawiany przez 85 respondentów (tj. 45,5% ogółu). Jest to niepokojący wynik, zważywszy na fakt, że spożywanie alkoholu w młodym wieku, gdy organizm rozwija się, powoduje w dość krótkim czasie różne uszkodzenia organiczne oraz zmiany w sferze psychiki. Alkohol jest przyczyną zaburzeń koncentracji i pogorszenia pamięci, co w konsekwencji prowadzi do niepowodzeń szkolnych dzieci (Wojciechowska 1999). Ponadto inicjacja alkoholowa przed ukończeniem 24 roku życia doprowadza do uzależnienia w czasie 4–5-krotnie krótszym niż u osób starszych (Stasiński 2001). Uważa się, że alkohol i papierosy „otwierają drzwi” („torują drogę”) dla prób z marihuaną, a następnie innymi narkotykami (Merrill, Kleber, Schwartz 1999).

Na wykresie 2 wyraźnie zauważa się, że respondenci zadeklarowali piwo jako alkohol najczęściej spożywany. Warto zaznaczyć, że ten trunek, jak podaje A. Pacewicz (1999), tylko przez 18,0% młodzieży uważany jest za alkohol.

Wykres 2. Rodzaje spożywanego alkoholu przez młodzież (N = 85)*

* Liczba badanych deklarujących spożywanie alkoholu

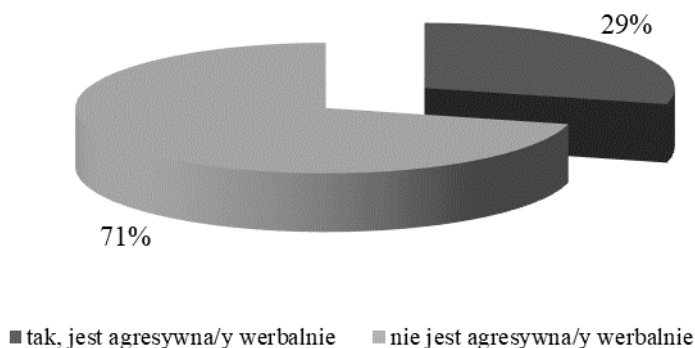
Źródło: badanie własne.

Zdarza się, że picie alkoholu towarzyszy palenie papierosów. Z zaprezentowanych danych na wykresie 1 widać, że tę postać zaburzenia przejawiało 44 badanych (tj. 24% ogółu). Palenie papierosów przez dzieci i młodzież jest niepokojącym i bardzo szkodliwym zjawiskiem (Cekiera 2001). Na początku nie-

winny eksperyment dziecka z papierosem może stać się uzależnieniem na całe życie. Przyczyn palenia papierosów przez młodych ludzi jest wiele, m.in. należą do nich: ciekawość, chęć zaimponowania rówieśnikom, pragnienie uzyskania prestiżu społecznego, naśladowanie palących rodziców czy „poczucie się dorosłym”. Jednak z upływem czasu palenie staje się sposobem na odreagowanie frustracji i stresów.

Analiza wyników badań ukazała, że kolejnym zaburzeniem przejawianym przez dzieci była agresja. Większość charakterystyk psychologicznych zakłada, że za agresywne zachowanie można uznać takie, które pozwala rozpoznać jawny zamiar zaszkodzenia innym (Mitel 1999). Zachowanie to wystąpiło w 80 przypadkach, przy czym należy zaznaczyć, że agresja werbalna przejawiająca się w skłonności do kłótności, przezywania, przeklinania, pokazywania obraźliwych gestów czy przedrzeźniania, została wskazana przez 51 badanych (tj. 27,3%?? ogółu).

Rodzice i opiekunowie sprawujący opiekę nad dziećmi w kraju zostali zapytani o przejawianą przez swoich podopiecznych agresję werbalną względem członków rodziny. Wykres 3 obrazuje odpowiedzi tej grupy badanych.

Wykres 3. Deklaracje rodziców/opiekunów o przejawianej przez dzieci agresji werbalnej względem członków rodziny (N = 187)

Źródło: badania własne.

Widoczne na wykresie 3 wartości procentowe wskazują, że 71,0% rodziców/opiekunów było zdania, że ich podopieczni nie są agresywni słownie w stosunku do członków rodziny, natomiast 29,0% przyznało, że agresja werbalna była przejawiana w domu przez dzieci. Zdaniem rodziców/opiekunów główną przyczyną, mającą wpływ na takie zachowanie nastoletnich respondentów, była chęć przeforsowania swojej racji. Należy również zaznaczyć, że złość,

wściekłość i agresja u dzieci powstaje najczęściej wskutek niezaspokojenia ich potrzeb i oczekiwań, niespełnienia celów. Ponadto agresywne zachowanie dzieci może wynikać z chęci zwrócenia na siebie uwagi, osiągnięcia wpływu i uznania oraz zmiany istniejących okoliczności.

Agresja fizyczna, objawiająca się głównie u starszych dzieci w postaci wymuszeń, napaści, znęcania się oraz „razów zadawanych rękami” (Okoń 2001, s. 15), wystąpiła u 29 respondentów (tj. 15,5% ogółu). Przyczyn agresywności dzieci można doszukiwać się m.in. w środowisku rodzinnym, np. kiedy występuje w nim przemoc czy wrogość, gdy w życiu rodziny zaistniał chaos czy wówczas, kiedy role matki i ojca są niewłaściwie realizowane, chociażby na skutek nieobecności rodziców w życiu dziecka.

Nieposłuszeństwo to następne społeczne zachowanie poddane analizie, które zadeklarowała nieliczna, bo jedenastoosobowa grupa badanych (tj. 12,2% ogółu). Może ono przejawiać się w nieprzestrzeganiu nakazów i zakazów wyznaczanych przez rodziców, niereagowaniu na ich słowa. Typowym dla nieposłuszeństwa zachowaniem dziecka jest nieakceptowanie wymogów rodziców, które mogą dotyczyć różnych obszarów życia młodego człowieka. Warto zaznaczyć, że rodzice posiadają ograniczone oddziaływanie na kształtowanie postaw u dziecka, gdy przejawia ono sprzeciw wobec ich woli. Zjawisko to jest szczególnie niebezpieczne w sytuacjach, gdy dzieci eksperymentują ze środkami odurzającymi.

Wypowiedzi badanych wskazują, że dziesięcioro z nich (tj. 11,1% ogółu) zażywało narkotyki. Problem narkomanii jest stale obecny i dotyczy coraz młodszych osób, o czym świadczą wyniki badań. Niepokojący jest fakt, że narkotyzują się już dziesięcioletnie dzieci, a narkotyki kupują na terenie szkoły (Bułka 1999). W opracowaniach analizujących to zaburzenie wymienia się wiele motywów sięgania po środki odurzające przez młodych ludzi. Jako główne powody wymienia się: źle funkcjonujący dom, nieprawidłowe relacje dziecka z rodzicami, niedostateczną więź uczuciową z rodziną czy osamotnienie. Brak rodzica lub rodziców w domu sprawia, że dzieci z takich rodzin mają większe możliwości niż pozostali rówieśnicy w inicjacji z narkotykami (Dutkiewicz, Szpringer 2007). Brak uwagi i miłości naraża dzieci na utratę kontroli nad swoim życiem, pozbawione uznania ze strony bliskich, zaczynają szukać zaspokojenia tych potrzeb gdzie indziej. Wpadają w uzależnienia, stają się łatwą zdobyczą sekt itp. W ten sposób płacą za brak odpowiedzialności ze strony rodziców (Fidelus 2008).

Ucieczki z domu wyłaniają się na tle zaprezentowanych trudności wychowawczych jako zachowanie przejawiane przez najmniej liczną grupę dzieci (9

osób, co stanowi 10% ogółu). Jak podaje E. Jakoniuk (2012) – psychoterapeuta Fundacji Itaka – najczęściej uciekają z domu nastolatki, którzy swoim zachowaniem chcą zakomunikować, że źle się czują, uważają, że ich potrzeby są lekceważone, a samotność jest nie do zniesienia pomimo fizycznej obecności rodziców. Niejednokrotnie dzieci uciekają przed niebezpieczeństwem czy problemami występującymi w domu. Ponadto dzieci rygorystycznie traktowane przez rodziców pragną poczuć się wolne i niezależne. Początkowo sprzeciwiają się woli opiekunów, buntują, aż wreszcie podejmują decyzję o ucieczce, wierząc, że da im ona upragnioną swobodę.

Rezultaty badań w zakresie poszczególnych wykroczeń ukazują, że chłopcy częściej (207,2%) niż dziewczęta (176,7%) demonstrowali cechy aspołecznego zachowania. Widoczne jest to szczególnie przy ucieczkach z domu, gdzie były one doświadczeniem 7,1% chłopców i 2,9% dziewcząt, nieposłuszeństwie wobec rodziców (odpowiednio: 8,3% i 3,9%), spożywaniu alkoholu (51,2% i 40,8%) oraz zażywaniu narkotyków (7,2% i 3,9%).

Tabela 1. Rodzaje zaburzeń w zachowaniach dziewcząt i chłopców w środowisku rodzinnym a płeć badanych

N – dziewczęta = 103

N – chłopcy = 84

N – ogółem = 187*

Rodzaje zaburzeń w zachowaniach dzieci	Płeć badanych dzieci			
	dziewczęta		chłopcy	
	N	%	N	%
Agresja werbalna	28	27,2	23	27,4
Agresja fizyczna	16	15,5	13	15,5
Ucieczki z domu	3	2,9	6	7,1
Kłamstwo	62	60,2	55	65,5
Nieposłuszeństwo wobec rodziców	4	3,9	7	8,3
Palenie papierosów	23	22,3	21	25,0
Spożywanie alkoholu	42	40,8	43	51,2
Zażywanie narkotyków	4	3,9	6	7,2
Ogółem	182	176,7**	174	207,2**

* W tabeli ujęto wyniki tylko tych dzieci, które sprawiały trudności wychowawcze

** Suma odpowiedzi jest > 100%, gdyż badane dzieci przejawiały więcej niż jeden rodzaj trudności wychowawczych

Źródło: badania własne.

Uzyskane wyniki badań potwierdzają obserwacje naukowe o częstszych negatywnych zachowaniach chłopców niż dziewcząt. Warto jednak zwrócić uwagę, iż zarówno chłopcy, jak i dziewczęta w zbliżonym stopniu przejawiali agresję werbalną (27,2% – dziewczęta i 27,4% – chłopcy). Agresję fizyczną natomiast podejmował taki sam procent dziewcząt, jak i chłopców (15,5%). Jest to wynik dość zaskakujący, gdyż agresja fizyczna, będąca atakiem na inną osobę, z użyciem określonych części ciała bądź narzędzi, jest zachowaniem bardziej charakterystycznym dla chłopców niż dziewcząt. Jak wynika z analizy materiału empirycznego, w 27 przypadkach agresja była skierowana przeciw rodzeństwu, natomiast w 2 przypadkach przeciw ojcu-migrantowi. Jedna z wypowiedzi 16-letniego chłopca potwierdza użycie agresji fizycznej w stosunku do ojca:

Wszystkie ostatnie wizyty ojca w domu były beznadziejne. Kiedy przyjeżdża do domu, to się rządzi, nic nam nie wolno, krzyczy, wszystko go złości. Klóci się ciągle z mamą, a później na nas się wydziera. Podczas jednej z jego krótkich wizyt w domu znów poprzeczwał się z mamą, a następnie zaczął krzyczeć na mnie i nerwy mi puściły. Uderzyłem go z całą siłą pięścią w ramię, chciałem powtórzyć cios, ale ojciec złapał mnie za rękę. Wykrzyczałem mu wszystko, co o nim myślę. Od tamtego czasu przynajmniej już się na mnie nie drze i w ogóle nie odzywa. Mam spokój.

Agresywności dzieci można doszukiwać się m.in. w domu rodzinnym, który może nie dawać im poczucia bezpieczeństwa, gdzie występuje brak zainteresowania ich sprawami, ponadto rodzice bądź opiekunowie mogą posiadać nieadekwatne wymagania co do możliwości dzieci lub jak podają pedagodzy szkolni dzieci stają się bardziej agresywne i nadpobudliwe na skutek rozłąki z rodzicem (Walczak 2008).

Dość istotną kwestią dla pedagoga jest określenie wieku, w jakim występują poszczególne zaburzenia u dzieci, tym bardziej że coraz częściej naukowcy alarmują o dotykających coraz młodszych ludzi problemach w postaci narkomanii, alkoholizmu czy nikotynizmu (Bułka 1999). Zestawienie tabelaryczne 2 prezentuje poszczególne rodzaje zaburzeń z uwzględnieniem wieku badanych.

Zaprezentowane wyniki badań wyraźnie ukazują, że wiek różnicuje respondentów w zakresie przejawianych trudności wychowawczych. Najwięcej negatywnych zachowań przejawiali nastolatki w wieku 16 lat – 213,8%,

następnie 14 lat – 184,8%, natomiast u 15-latków odnotowano 182,5% niepożądanых zachowań.

Tabela 2. Rodzaje zaburzeń w zachowaniach dzieci w środowisku rodzinnym a wiek badanych

N – 14 lat = 65
 N – 15 lat = 79
 N – 16 lat = 43
 N – ogółem = 187*

Rodzaje zaburzeń w zachowaniach dzieci	Wiek badanych dzieci					
	14 lat		15 lat		16 lat	
	N	%	N	%	N	%
Agresja werbalna	18	27,7	20	25,3	13	30,2
Agresja fizyczna	15	23,1	10	12,7	4	9,3
Ucieczki z domu	2	3,1	6	7,6	1	2,3
Kłamstwo	43	66,2	50	63,3	24	55,8
Nieposłuszeństwo wobec rodziców	2	3,1	4	5,1	5	11,6
Palenie papierosów	11	16,9	17	21,6	16	37,2
Spożywanie alkoholu	26	40,0	35	44,3	24	55,8
Zażywanie narkotyków	3	4,7	2	2,6	5	11,6
Ogółem	120	184,8**	144	182,5**	92	213,8**

* W tabeli ujęto wyniki tylko tych dzieci, które sprawiały trudności wychowawcze

** Suma odpowiedzi jest > 100%, gdyż badane dzieci przejawiały więcej niż jeden rodzaj trudności wychowawczych

Źródło: badania własne.

Szczegółowa analiza wyników pokazuje, że spośród wszystkich badanych grup wiekowych 14-latkowie najczęściej byli agresywni fizycznie (23,1%) oraz kłamali (66,2%). 15-latkowie dominowali w ucieczkach z domu (7,6%), natomiast najstarsza grupa badanych wyróżniała się spośród pozostałych zbiorowości następującymi zachowaniami: agresją werbalną (30,2%), nieposłuszeństwem wobec rodziców (11,6%), paleniem papierosów (37,2%), spożywaniem alkoholu (55,8%) i zażywaniem narkotyków (11,6%). Na podstawie powyż-

szych rezultatów badań można wnioskować, że wraz z wiekiem trudności wychowawcze dotyczą poważniejszych zachowań przejawianych przez dzieci.

Niepokojącą kwestię stanowi dość wysoki odsetek młodzieży pijącej alkohol.

Wykres 4. Spożywanie alkoholu przez dzieci w poszczególnym wieku (N = 85)*

* Liczba badanych deklarujących spożywanie alkoholu

Źródło: badania własne.

Zaprezentowane dane (wyk. 4) potwierdzają doniesienia naukowe, iż eksperymentowanie z alkoholem, podobnie jak z papierosami, zaczyna się we wczesnym wieku szkolnym i jego częstość i intensywność znacznie zwiększa się w okresie dojrzewania (Wojnarowska 2007).

Dokonując analizy poszczególnych postaci trudności wychowawczych z uwzględnieniem rodzica, który migrował do pracy, zauważono zbliżoną liczbę negatywnych zachowań przejawianych przez dzieci w przypadkach, gdy wyjechał ojciec (191,8%), jak i oboje rodzice (190,1%) (tab. 3).

W rodzinach, gdzie występuje podwójna migracja rodziców, jak można przypuszczać, matka i ojciec przebywający poza granicami kraju nie są w stanie kontrolować zachowań swoich dzieci, a większa swoboda może sprzyjać powstawaniu określonych postaci zaburzeń. Ponadto rodzice, pragnąc dobra dziecka i starając się mu wynagradzać czas ich nieobecności, przesyłają „kieszonkowe”. Nie zdają sobie sprawy, że niekontrolowane wydatkowanie środków pieniężnych przez młodych ludzi może prowadzić do zakupu różnych używek: papierosów, alkoholu czy środków odurzających, których lista stale się wzbogaca. Większa swoboda dzieci w wyniku ograniczonej opieki ze strony dorosłych, dowolność przeznaczania budżetu finansowego sprawiają, że dzieci mogą doświadczać ryzykownych zachowań. Świadczy o tym wypowiedź 16-letniej respondentki:

Tata od 1,5 roku jest w Niemczech, mama opiekuje się mną i siostrą, ale tak naprawdę to jesteśmy cały czas same, bo mama pracuje do późna. Gdy tylko poproszę o pieniądze, to zawsze dostaję. Mama jest przekonana, że kupuję sobie obiad czy coś innego do jedzenia, a tak naprawdę to przeznaczam tę kasę na co tylko chcę, przecież nikt mnie nie sprawdza czy zjadłam obiad czy nie. Ja też mam swoje wydatki. Jak idę na imprezę, to muszę kupić coś mocniejszego do picia i papierosy.

Tabela 3. Rodzaje zaburzeń w zachowaniach dzieci w środowisku rodzinnym a rodzic przebywający na migracji zarobkowej

N – matka przebywająca na migracji = 21
 N – ojciec przebywający na migracji = 137
 N – oboje rodzice przebywający na migracji = 29
 N – ogółem = 187*

Rodzaje zaburzeń w zachowaniach dzieci	Rodzic pracujący za granicą					
	matka		ojciec		obojcie rodzice	
	N	%	N	%	N	%
Agresja werbalna	5	23,8	38	27,7	8	27,6
Agresja fizyczna	0	0,0	27	19,7	2	6,9
Ucieczki z domu	2	9,5	7	5,1	0	0,0
Kłótnie	16	76,2	83	60,6	18	62,1
Nieposłuszeństwo wobec rodziców	2	9,5	8	5,8	1	3,4
Palenie papierosów	2	9,5	34	24,8	8	27,5
Spożywanie alkoholu	11	52,4	58	42,3	16	55,2
Zażywanie narkotyków	0	0,0	8	5,8	2	7,4
Ogółem	38	180,9**	263	191,8**	55	190,1**

* W tabeli ujęto wyniki tylko tych dzieci, które sprawiały trudności wychowawcze

** Suma odpowiedzi jest > 100%, gdyż badane dzieci przejawiały więcej niż jeden rodzaj trudności wychowawczych

Źródło: badania własne

Podczas przebywania obojga rodziców poza granicami kraju to głównie dziadkowie (58,6%) sprawowali opiekę nad dorastającymi wnuczętami. Często z racji wieku czy problemów zdrowotnych mogli nie być w stanie należycie pełnić opieki, co mogło być jednym z czynników sprzyjających negatywnym

zachowaniom dorastających podopiecznych. Dzieci objęte badaniami były w okresie rozwojowym, co dodatkowo mogło utrudniać to zadanie, gdyż okres adolescencji może wiązać się z buntem i przeciwstawianiem poleceniom swoich opiekunów. Ponadto, co często leży w naturze dziadków, pragnąc dobra dla swoich wnucząt, mogli ulegać ich zachciankom i jak można zakładać, w ten sposób pragnęli kompensować nieobecność rodziców. Tak więc brak kontroli rodziców, nieposłuszeństwo nastolatków oraz uległość dziadków mogły przyczynić się do powstawania negatywnych zachowań u badanych.

Odmierna sytuacja występuje w rodzinach z jednym migrującym rodzicem. Rodzic pozostający w kraju często przeciążony jest obowiązkami domowymi, które niejednokrotnie musi godzić z pracą zawodową, co z kolei sprzyja większej swobodzie dzieci, przyczyniającej się do powstawania społecznych zachowań.

Dane zawarte w tabeli 3 wskazują, że występuje różnica w liczbie przejawianych zaburzeń u dzieci w przypadku wyjazdu matki (180,9%), jak i ojca (191,8%). W rodzinach, gdzie matka przebywała poza granicami kraju, a ojciec sprawował opiekę nad dziećmi, mniejsza liczba zaburzeń może być podyktowana tym, że ojciec charakteryzuje się konsekwencją w postępowaniu, co ma duże znaczenie dla skuteczności oddziaływania na dziecko (Sosnowski 2003). Ponadto dyscyplinowanie, jako oddziaływanie wychowawcze, utrzymanie porządku i posłuszeństwa w rodzinie częściej jest zadaniem wypełnianym w domu przez ojca (Sosnowski 2003) niż przez matkę. Zatem można przypuszczać, że mniejsza liczba zaburzeń u dzieci z tych rodzin jest konsekwencją m.in. wzmożonej kontroli ojcowskiej, co potwierdza wypowiedź 16-letniego chłopca:

Ojciec ciągle się mnie pyta, gdzie byłem po lekcjach i z kim. Pyta, na co wydałem pieniądze, które mi dał. I ciągle powtarza, że gdy złapie mnie na paleniu papierosów albo innych głupotach, to skończy się kieszonkowe i będę miał zakaz wychodzenia na dwór z kolegami, no i oczywiście zakaz korzystania z komputera.

Analiza procentowa uzyskanych danych pozwala stwierdzić, że w zakresie takich zachowań, jak: agresja werbalna (27,7% – ojciec na migracji i 27,6% – oboje rodzice na migracji), kłamstwo (odpowiednio: 60,6% i 62,1%) oraz spożywanie alkoholu (52,4% – matka na migracji i 55,2% – oboje rodzice na migracji) wyniki nie różnicowały w wyraźny sposób zachowań badanych dzieci przy pobycie za granicą matki, ojca czy obojga rodziców.

Dla pełniejszego obrazu analizowanych trudności wychowawczych w środowisku rodzinnym w badaniach własnych zwrócono również uwagę na czas

nieobecności rodziców i kształtowanie się w stosunku do niego określonych zaburzeń u dzieci, choć należy zauważyć za B. Walczakiem (2008), że sam czas nieobecności nie jest dobrą miarą skutków rozłąki dla dziecka. Konsekwencje rozłączenia zależą m.in. od takich zmiennych, jak: wiek dziecka i jego psychospołeczna sylwetka, w tym dojrzałość, a przede wszystkim struktura relacji w rodzinie przed podjęciem przez rodzica decyzji o wyjeździe. Dopiero kompletna analiza tych czynników pozwala na pełną ocenę skutków rozłąki migracyjnej. Jednak większość z tych czynników nie poddaje się badaniu ilościowemu, dlatego z konieczności analiza dokonywana jest na niepełnych przesłankach.

W literaturze podkreśla się, że nieobecność rodziców w okresie od 6 miesięcy do roku, może istotnie wpływać na socjalizację dzieci, zauważa się wyraźne zaburzenie więzi pomiędzy nieobecnymi rodzicami a dziećmi, oraz możliwość wystąpienia traumatyzującego efektu odrzucenia (2008). Wymienione czynniki mogą oddziaływać na powstawanie negatywnych zachowań u dzieci.

Zebrane w tabeli 4 dane pokazują, że najbardziej znaczącym okresem dla negatywnych zachowań dzieci była migracja rodziców trwająca ponad 1 rok (227,4%). Respondenci doświadczający długookresowego rozłączenia z rodzicami najliczniej spośród wszystkich badanych przejawiali agresję słowną (36,4%) i fizyczną (18,2%), palili papierosy (27,3%) i zażywali środki odurzające (18,2%).

Istotne różnice pomiędzy danymi dotyczącymi poszczególnych zaburzeń w zachowaniach zaobserwowano w następujących przypadkach: agresja werbalna (17,2% – migracja do 3 mies. i 36,4% – migracja powyżej 12 mies.), nieposłuszeństwo wobec rodziców (odpowiednio: 6,9% i 0,0%), spożywanie alkoholu (68,2% – migracja powyżej 12 mies. i 40,4% – migracja od 3–12 mies.), zażywanie narkotyków (odpowiednio: 18,2% i 3,0%) oraz ucieczki z domu (13,8% – migracja do 3 mies. i 0,0% – migracja powyżej 12 mies.), przy czym warto zaznaczyć, że w ośmiu przypadkach zachowanie to wystąpiło na skutek kłótni z członkami rodziny, natomiast w jednym przyczyną było niedotrzymanie obietnicy przez ojca, który miał przyjechać do domu na święta, ale ostatecznie do wspólnie spędzonego czasu nie doszło. Tak opisywał tę sytuację 16-letni chłopiec:

Długi czas nie widziałem się z tatą, ale cieszyłem się bardzo na myśl o wspólnie spędzonych Świątach Bożego Narodzenia, które nadchodziły. Tata zawsze przyjeżdżał na święta i było super. Przywoził prezenty, wszyscy byliśmy szczęśliwi, że znów jesteśmy razem, ale w tamtym roku nie przyjechał. Powiedział, że musi zostać w pracy, że nie dali mu urlopu. Na następny dzień nie poszedłem do szkoły. Uciekłem z domu. Mia-

łem trochę pieniędzy, więc pojechałem do wujka do Skarżyska, który miał jechać do taty w odwiedziny, chciałem się z nim zabrać do Anglii. Jednak wujek wystraszony zadzwonił do mamy i mnie wydał. Ale byłem głupi, że wierzyłem w spotkanie z tatą (śmiech).

Tabela 4. Rodzaje zaburzeń w zachowaniach dzieci w środowisku rodzinnym a czas migracji zarobkowej rodzica/ów

N – migracja do 3 miesięcy = 29

N – migracja od 3–12 miesięcy = 136

N – migracja powyżej 12 miesięcy = 22

N – ogółem = 187*

Rodzaje zaburzeń w zachowaniach dzieci	Czas migracji zarobkowej rodzica/ów					
	do 3 miesięcy		od 3–12 miesięcy		powyżej 12 miesięcy	
	N	%	N	%	N	%
Agresja werbalna	5	17,2	38	27,9	8	36,4
Agresja fizyczna	4	13,8	21	15,4	4	18,2
Ucieczki z domu	4	13,8	5	3,7	0	0,0
Kłamstwo	20	69,0	84	61,7	13	59,1
Nieposłuszeństwo wobec rodziców	2	6,9	9	6,6	0	0,0
Palenie papierosów	6	20,7	32	23,5	6	27,3
Spożywanie alkoholu	15	51,7	55	40,4	15	68,2
Zażywanie narkotyków	2	6,9	4	3,0	4	18,2
Ogółem	58	200,0**	248	182,2**	50	227,4**

* W tabeli ujęto wyniki tylko tych dzieci, które sprawiały trudności wychowawcze

** Suma odpowiedzi jest > 100%, gdyż badane dzieci przejawiały więcej niż jeden rodzaj trudności wychowawczych

Źródło: badania własne

Uwzględniając długość migracji matek i ojców, zbliżoną liczbę zachowań przejawianych przez dzieci zaobserwowano przy agresji fizycznej (13,8% – mi-

gracja do 3 mies. i 15,4% – migracja od 3–12 mies.) oraz nieposłuszeństwie wobec rodziców (odpowiednio: 6,9% i 6,6%).

Kolejną zmienną niezależną, względem której dokonano statystycznego pomiaru, stanowi sytuacja materialna rodziny (tab. 5).

Tabela 5. Rodzaje zaburzeń w zachowaniach dzieci w środowisku rodzinnym a sytuacja materialna rodziny

N – bardzo dobra = 40

N – przeciętna = 113

N – zła = 34

N – ogółem = 187*

Rodzaje zaburzeń w zachowaniach dzieci	Sytuacja materialna rodziny					
	bardzo dobra		przeciętna		zła	
	N	%	N	%	N	%
Agresja werbalna	10	25,0	31	27,4	10	29,4
Agresja fizyczna	5	12,5	21	18,6	3	8,8
Uciezki z domu	3	7,5	6	5,3	0	0,0
Kłamstwo	25	62,5	74	65,4	18	53,0
Nieposłuszeństwo wobec rodziców	1	2,5	8	7,1	2	5,9
Palenie papierosów	8	20,0	28	24,7	8	23,5
Spożywanie alkoholu	17	42,5	47	41,6	21	61,8
Zażywanie narkotyków	0	0,0	8	7,2	2	5,9
Ogółem	69	172,5**	223	197,3**	64	188,3**

* W tabeli ujęto wyniki tylko tych dzieci, które sprawiały trudności wychowawcze

** Suma odpowiedzi jest > 100%, gdyż badane dzieci przejawiały więcej niż jeden rodzaj trudności wychowawczych

Źródło: badania własne

W świetle powyższych danych największa liczba zaburzeń przejawianych przez dzieci występowała w przypadku przeciętnej (197,3%), a następnie złej sytuacji materialnej (188,3%). Trudna sytuacja materialna rodziny ma bezpośrednie i pośrednie skutki wychowawcze, może wywoływać niedożywienie dzieci, wpływać niekorzystnie na samopoczucie rodziców, ich postawy i aspiracje.

cje oraz wywoływać pesymizm (Szymański 2002). Ponadto niedostatek, stały brak środków finansowych może być przyczyną ciągłych kłótni między członkami rodziny, konfliktów i wzajemnych oskarżeń, a to może wpływać atmosferę życia rodzinnego. Nerwowa atmosfera domowa nie sprzyja prawidłowemu rozwojowi dzieci. Dodatkowo trudna sytuacja ekonomiczna rodziny uniemożliwia dość często zaspokajanie potrzeb biologicznych potomstwa, co ujemnie oddziałuje na wszystkie sfery ich rozwoju oraz funkcjonowanie w rodzinie, szkole i wśród rówieśników (Matyjas 2003). D. Rybczyńska (1998) podaje, że wśród dzieci wychowujących się w ubogich rodzinach odnotowuje się niezadowolający efekt socjalizacji, który uwidacznia się m.in. w karalności sądowej.

Trudności wychowawcze u dzieci z rodzin posiadających przeciętną bądź złą sytuacją ekonomiczną mogą być spowodowane nieobecnością rodziców, którzy starając się poprawić sytuację materialną rodziny, poświęcają się pracy, na skutek czego nie mają czasu i sił na wychowywanie dzieci, które przez to mogą czuć się opuszczone i niepotrzebne. W takiej sytuacji młodzi ludzie często szukają kontaktów koleżeńskich, nawiązują nowe znajomości z osobami, które w jakimś stopniu sprawiają, że poczują się akceptowani i potrzebni, choć relacje te mogą negatywnie oddziaływać na ich zachowanie. Potwierdza to wypowiedź 16-letniego chłopca wychowującego się w rodzinie posiadającej złą sytuację materialną:

Nie lubię sam być w domu. Mamy ciągle nie ma, bo pracuje albo siedzi u koleżanki i użala się nad sobą, zaś ojciec jest w Niemczech. Wolę spotkać się z kolegami i poszaleć na mieście. Przynajmniej coś się dzieje. Ostatnio na imprezie u Bartka poznałem nowych kumpli, są dużo starsi ode mnie, ale dogadujemy się. Po szkole spotykam się z nimi i łazimy po Kielcach. Często, jak nie chce mi się siedzieć w szkole, to cały dzień jestem z nowymi kumplami. Nie raz uda nam się wykombinować kasę na piwko czy wino. Oni mówią, że szkoła jest beznadziejna. Dlatego wolę być z nimi niż nudzić się na lekcjach.

Najmniej niepożądanych zachowań zauważalnych jest przy bardzo dobrych warunkach ekonomicznych rodziny (172,5%). Można to tłumaczyć tym, iż rodziny posiadające bardzo dobrą sytuację ekonomiczną, mają możliwość tworzenia właściwych warunków do prawidłowego i wszechstronnego rozwoju ich dzieci. Możliwości finansowe rodziców umożliwiają zaspokojenie potrzeb dzieci, rozwijanie ich zainteresowań, pełne uczestnictwo w życiu kulturalnym. Ponadto w zamożnych rodzinach dziecko zwykle posiada swój pokój, tym samym dysponując własną przestrzenią do wypoczynku, zabawy czy nauki.

Sytuacja materialna rodziny, jak wynika z analizy materiału empirycznego, może różnicować negatywne zachowania dzieci, takie, jak: agresja fizyczna (18,6% – przeciętna sytuacja materialna i 8,8% – zła sytuacja materialna), spożywanie alkoholu (odpowiednio: 41,6% i 61,8%), ucieczki z domu (7,5% – bardzo dobra sytuacja materialna i 0,0% – zła sytuacja materialna), nieposłuszeństwo wobec rodziców (2,5% – bardzo dobra sytuacja materialna i 7,1% – przeciętna sytuacja materialna) oraz zażywanie narkotyków (odpowiednio: 0,0% i 7,2%).

Na tle badanej próby udało się wyodrębnić indywidualny przypadek chłopca, który przejawiał w środowisku rodzinnym charakterystyczne zachowania.

Opis indywidualnego przypadku

Janek, 16 lat, mieszka w Kielcach, pochodzi z rodziny niepełnej na skutek czasowej migracji zarobkowej ojca. Ojciec chłopca przebywa w Wielkiej Brytanii 1,5 roku, gdzie wykonuje prace budowlane. Średnio co 2 miesiące przyjeżdża w odwiedziny do domu, natomiast przynajmniej 1 raz w tygodniu dzwoni do członków rodziny. Systematyczny kontakt rodzina utrzymuje poprzez łącze internetowe.

Janek posiada 2 młodszych braci. Dziećmi opiekuje się matka, która stara się godzić opiekę nad chłopcami z pracą zawodową, zajmującą jej znaczną część dnia. Pomimo poprawy sytuacji materialnej w wyniku podjętej przez męża pracy poza granicami kraju, kobieta pracuje na 2 etatach. Rodzice wspierają ją w wypełnianiu obowiązków domowych oraz w opiece nad dziećmi. Jednak dziadkowie chłopców z racji wieku oraz problemów zdrowotnych nie są w stanie właściwie sprawować opieki nad wnukami.

Janek, jako najstarszy z całej trójki rodzeństwa, zazwyczaj proszony jest o pomoc w różnych pracach domowych, na co chłopiec reaguje buntem, będąc przy tym agresywnym werbalnie w stosunku do matki, dziadków oraz braci. Wobec rodzeństwa Janek dość często używa agresji fizycznej, wyładowując w ten sposób nagromadzone negatywne emocje. Większość sytuacji, w których chłopiec używa siły fizycznej względem młodszych braci, kończy się kłótnią z opiekunem, a następnie wyjściem Janka z domu i powrotem o dość późnej porze.

Nastolatek posiada liczne grono kolegów, z którymi spędza wolny czas. Chłopcy głównie odwiedzają się w domach, gdzie eksplorują gry komputerowe, natomiast gdy sprzyja pogoda, spacerują po osiedlu.

Z racji systematycznie otrzymywanego „kieszonkowego”, Janka stać na zakup papierosów, które od pewnego czasu pali.

Chłopiec nie jest zadowolony z sytuacji w rodzinie po wyjeździe ojca do Wielkiej Brytanii. Życie rodzinne przeszło transformację, która nie jest sprzyjająca dla nastolatka. Matka przebywająca większość dnia poza domem, dziadkowie starający się utrzymać „ognisko domowe”, zwiększona liczba obowiązków, ponadto tęsknota za nieobecny ojcem, wszystko to sprawia, że Janek przejawia różne formy negatywnego zachowania na obszarze środowiska rodzinnego.

Wnioski

Nieobecność rodziców przyczynia się do dysfunkcji rodziny w zakresie funkcji socjalizacyjnej i opiekuńczo-wychowawczej. Następstwem tego mogą stać się zaburzenia w społecznym funkcjonowaniu dzieci, objawiające się różnej postaci trudnościami wychowawczymi, nieprawidłowymi relacjami z członkami rodziny, ale i nauczycielami czy rówieśnikami, ponadto w nieakceptowaniu i nieprzestrzeganiu norm społecznych regulujących postępowanie w środowiskach, w których dzieci przebywają.

Podsumowując powyższą analizę trudności wychowawczych przejawianych przez dzieci z rodzin migracyjnych w środowisku rodzinnym, należy stwierdzić, że dzieci doświadczające rozłąki z rodzicami na skutek ich migracji zarobkowej, obok prawidłowych zachowań, demonstrowały także aspołeczne postawy w domu i najczęściej kłamały, spożywały alkohol i były agresywne werbalnie w stosunku do członków rodziny. Niepokojący jest fakt, iż badane dzieci były inicjatorami aktów agresji fizycznej, kierowanej głównie wobec rodzeństwa. Odnotowano także jednostkowe przypadki agresji rozładowywanej na ojcach, którzy podczas odwiedzin rodziny w Polsce, stawali się ofiarami swoich nastoletnich dzieci. Najwięcej zaburzeń u dzieci występowało przy migracji trwającej powyżej 12 miesięcy, która była udziałem zarówno ojców, jak i obojga rodziców. Zachowania aspołeczne głównie przejawiali chłopcy w wieku 16 lat, posiadający przeciętną i złą sytuację materialną. Wyniki badań własnych wykazały, że najczęściej nieakceptowaną i nieprzestrzeganą normą regulującą zachowanie w domu rodzinnym była norma posłuszeństwa, a w jej obszarze niewypełnianie obowiązków domowych. Należy jednak podkreślić, że weryfikowane trudności wychowawcze w środowisku rodzinnym nie były udziałem wszystkich badanych dzieci.

BIBLIOGRAFIA

- Bułka B. (1999), *Dzieci i młodzież a problem niktynizmu, alkoholizmu i narkomanii*, w: M. Dudzikowa, T. Borowska (red.), *Dzieci i młodzież wobec zagrożeń dzisiejszego świata*, Poznań: Eruditus s.c.
- Cekiera C. M. (2001), *Psychologiczno-etyczne aspekty niktynizmu wśród młodzieży*, w: T. Soltysiak, M. Karwowska (red.), *Polska młodzież – zagrożenia, zaburzenia w aktualnej rzeczywistości społecznej*, Bydgoszcz: Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej.
- Dutkiewicz W., Szpringer M. (2007), *Spoleczna akceptacja dla ryzykownych zachowań uczniów*. Kielce: Wydawnictwo Magraf.
- Dzieci uciekają z domu, bo chcą być zauważone*, „Wysokie Obcasy”; <http://www.wysokieobcasy.pl/wysokie-obcasy/1,53581,2099974.html> [dostęp 19.12.2020]
- Fidelus A. (2008), *Gdy rodzice emigrują*, „Nowa Szkoła”, nr 6.
- Henderson A.D., Sayger T.V., Horne A.M. (2003), *Mothers and sons: a look at the relationship between child behavior problems, marital satisfaction, maternal depression and family cohesion*, “Family Journal”, 11(1)
- Kupisiewicz C., Kupisiewicz M. (2009), *Słownik pedagogiczny*, Warszawa: WN PWN
- Kurdek L.A., Fine M.A. (1994), *Family acceptance and family control as predictors of adjustment in young adolescents: linear, curvilinear or interactive effects?* Child Development, 65.
- Matyjas B. (2003), *Dzieciństwo w kryzysie. Etiologia zjawiska*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak
- Matza L.S., Kupersmidt J.B., Glenn D.M. (2001), *Adolescents' perceptions and standards of their relationships with their parents as a function of sociometric status*, Journal of Research on Adolescence, 11(3).
- Merrill J.C., Kleber H.D., Schwartz M. (1999), *Cigarettes, alcohol, marihuana, other risk behaviors, and American youth*. Drug and Alcohol Dependence, 56.
- Mitel G. (1999), *Wprowadzenie do psychologii*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Okoń W. (2001), *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Pacewicz, A. (1999), *Jak pomóc dziecku nie pić?* Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Rostowski J. (1987), *Wpływ jakości małżeństwa rodziców na proces socjalizacji ich dzieci*, „Problemy Rodziny”, 4.
- Rybczyńska D. (1998), *Jakość życia młodzieży z rodzin ubogich*. Zielona Góra: Wydawnictwo WSP.

- Sosnowski T. (2003), *Ojciec we współczesnej rodzinie. Programy telewizyjne jako źródło kształtujące określone modele ojcostwa*, w: J. Izdebska (red.), *Dziecko w rodzinie i w środowisku rówieśniczym*, Białystok: Wydawnictwo Trans Humana
- Stasiński K. (2001), *Alkohol w etiologii desocjalizacji i wykołejenia przestępczego młodocianych mężczyzn*, w: T. Sołtysiak, M. Karwowska (red.), *Polska młodzież – zagrożenia, zaburzenia w aktualnej rzeczywistości społecznej*, Bydgoszcz: Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej.
- Szymański M.J. (2002), *Kryzys i zmiana. Studia nad przemianami edukacyjnymi w Polsce w latach dziewięćdziesiątych*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej.
- Walczak B. (2008), *Migracje poakcesyjne z perspektywy ucznia. Wstępna diagnoza społecznych i pedagogicznych „euro-migracji” rodziców i opiekunów*. Warszawa: Pedagogium
- Walczak B. (2008), *Společne, edukacyjne i wychowawcze konsekwencje migracji rodziców i opiekunów prawnych uczniów szkół podstawowych, gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych*, Warszawa: Pedagogium.
- Wojciechowska J. (1999), *Zachowania antyzdrowotne młodzieży – zagrożenie zdrowia i rozwoju*, w: M. Dudzikowa, T. Borowska (red.), *Dzieci i młodzież wobec zagrożeń dzisiejszego świata*. Poznań: Eruditus s.c.
- Woynarowska B. (2007), *Picie i nadużywanie napojów alkoholowych*. w: J. Mazur (red.), *Status materialny rodziny i otoczenia a samopoczucie i styl życia młodzieży 15-letniej*. Warszawa: Instytut Matki i Dziecka.

STRESZCZENIE

Migracja rodziców przyczynia się do rozłąki z dziećmi i może mieć wpływ na jego funkcjonowanie w wielu środowiskach, także i rodzinnym, które jest jednym z fundamentalnych obszarów jego funkcjonowania. Ciekawe zatem wydaje się, jakie rodzaje trudności wychowawczych przejawiają dzieci z rodzin migracyjnych w swoich zachowaniach w środowisku rodzinnym? Odpowiedź na to pytanie stanowiła cel podjętych badań.

SŁOWA KLUCZOWE: trudności wychowawcze, dziecko, rodzina migracyjna

SUMMARY

Migration of parents contributes to the separation from children, which may have an impact on their functioning in many environments, including family one, which is one of the fundamental areas of their functioning. It seems interesting, then, what

kinds of the educational difficulties do the children from the migrant families display in their behaviour in the family environment? The answer to this question was the aim of the undertaken research. Material and methods: The research involved 187 children whose parents were migrating for work, 158 parents, 29 supervisors and 87 teachers. The method of the diagnostic survey and the individual cases was used.

KEYWORDS: a child from a temporarily single family, a child from a temporarily single family, educational difficulties

ANNA WINIARCZYK – Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Pedagogika / Pedagogy

Przysłano do redakcji / Received: 03.02.2021

Daty recenzji / Revised: 24.09.2021; 11.12.2021

Data akceptacji do publikacji / Accepted: 01.10.2022